

Inhoud

I Het shifting baseline syndrome

Historisch bewustzijn over ontwikkelingen in de natuur

Inleiding	11
1 1950: graven in het geheugen	27
2 Schuivende referentiekaders	40
3 1500: natuurlijke historie (her)ontdekt	60
4 Prehistorische tijden: graven in de grond	78
5 Uitsterven, de gewoonste zaak van de wereld	103
6 Goethes oerrund, Europa's dodo	130
7 Hardinxveld aan de Wolga	144
8 Het mythische wad	163

II Consequenties en herstel

Natuurhistorisch bewustzijn als basis voor herstel

9 Theater zonder acteurs	183
10 Tegen de stroom in	200
11 Wad nu	217
12 Putten uit de vijfde bron: vogels en insecten	242
13 Natuurhistorisch gat	259
14 Tegenwoordige tijd	278
15 Lessen trekken	302
16 Realiteit en hoop	318

Epiloog: een ecologische ramp 334

Dankwoord 339

Bronnen 343

Register 416

De geschiedenis van ecologische verandering is nog zo basaal dat we nauwelijks weten wat er werkelijk is gebeurd, of wat de gevolgen waren. De uitsterving van het Europese oerrund in – nog maar 1627 – doet zich voor als een simpele vorm van overenthousiaste jacht. Over meer complexe situaties is het moeilijk deugdelijke informatie te vinden. Gedurende duizend jaar of meer hebben de Friezen en de Hollanders de Noordzee teruggeduwd, en dat proces resulteerde in de huidige tijd in de ‘ontginning’ van de Zuiderzee. Stel dat er eventueel diersoorten, vogels, vissen, kustleven, of planten zijn uitgestorven in dit proces? Hebben de Nederlanders in hun heldhaftige gevecht met Neptunus de ecologische waarden over het hoofd gezien, en heeft de kwaliteit van het menselijk leven daaronder geleden? Ik kom er niet achter of die vragen ooit zijn gesteld, laat staan beantwoord.

Lynn Townsend White Jr. (1907-1987), professor aan onder andere Princeton en Stanford University, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, 1967

I

HET SHIFTING BASELINE SYNDROME

HISTORISCH BEWUSTZIEN OVER
ONTWIKKELINGEN IN DE NATUUR

Inleiding

Mijn belangstelling voor de natuur kwam als kind voornamelijk tot uiting via een hengel. Als ik niet op school of thuis hoefde te zijn, was ik, sinds mijn achtste, vissend aan de slootkant te vinden. Ik viste aanvankelijk op loopafstand van mijn ouderlijk huis, in Alkmaar, in de Hoevervaart. Wat je ving maakte toen nog niet zoveel uit, als je maar wat ving.

In het begin ving ik vooral kleine voorntjes. Dat veranderde snel en ik ontwikkelde een voorkeur voor specifieke soorten. Vissoorten waarvoor je voor dag en dauw je bed uit moest of die alleen met speciale technieken en speciaal aas gevangen konden worden. Niet langer vissen op saaie en veelvoorkomende voorntjes, maar op vissen met een verhaal. Baarzen werden, toen ik een jaar of tien was, mijn specialiteit. De helderrode buikvinnen, de zebrastrepen op de flanken van het glanzende, lichtgroene vissenlijf en de hoge rug met stekelvin maakten baarzen uit esthetisch oogpunt mijn favoriet.

Ik werd lid van de Hengelsportvereniging Alkmaar en omstreken en streed mee om prijzen in de baarscompetitie voor de jeugd. Het ging in deze wedstrijden naast het vangen van zo veel mogelijk exemplaren ook om het vangen van grote baarzen. De grens van een grote baars, een maatbaars, lag bij 22 centimeter. Baarzen van die afmeting of groter leverden in deze competitie extra punten op. Die maat was vastgelegd in de Visserijwet. Maatbaarzen mochten mee naar huis worden genomen voor consumptie. Kleinere baarzen moesten worden teruggezet. Mijn verdienstelijke derde plaats in de baarscompetitie voor de jeugd

van 1970 werd voornamelijk bepaald door baarsjes van een centimeter of 10. Een 7 centimeter hoge beker was de trofee die ik ontving voor de podiumplaats.

Ik had gelezen dat baarzen een lengte van 50 centimeter kunnen bereiken. Het was mijn droom een grote baars aan de haak te slaan. Ik stopte met wedstrijdvissen en aan de westrand van Alkmaar, in een plantsoen onder de takken van de over het water hangende wilgen, vond ik een plek waar zich grote baarzen ophielden. Het water was er helder en op een meter of drie van de kant verloor je het zicht op de zandbodem. Daar begon het domein van de grote baarzen. Ik deelde het bestaan van deze locatie niet met mijn visvrienden. Ik had geïnvesteerd in het vinden van deze baarzenstek en die investering zou zich niet terugbetalen als ik mijn vrienden hier de ene na de andere reuzenbaars uit het water zag slepen. Het aas dat ik de baarzen aanbood, dikke, kronkelende regenwormen, lag zo'n twee meter van de oever zichtbaar op de bodem.

Het beeld van een uit de diepte opdoemende, opengesperde baarzenbek zal ik nooit vergeten. Centimeter voor centimeter schoof een dikke baars over de zandbodem en zoals stof in een stofzuiger schoot het aas de baarzenbek in. Niets wild gevecht, geen opwervende zandkorrels, meer de aanpak van een sluipmoordenaar. Kanjers ving ik hier. Baarzen die regelmatig de 40 centimeter benaderden en soms overschreden.

Een meetlint was in mijn vistijd een standaardonderdeel van mijn uitrusting. Lengte was alles. Zo helder als ik op mijn netvlies heb hoe de baarzen hun prooi benaderen, zo zeker weet ik dat baarzen boven de 30 centimeter een regelmatige vangst waren. Als ik mijn geheugen forceer komt telkens de lengte van 42 centimeter in mijn gedachten op. Het is de maat van de grootste baars die ik hier in mijn kortstondige sportvissersloopbaan heb gevangen. Ik bleef deze baarzenstek jarenlang bezoeken en na verloop van tijd leken de grote baarzen er op. Het was tijd om een nieuwe plek te zoeken.

Ik was benieuwd hoe oudere baarsvissers uit de omgeving waar ik was opgegroeid zich het vangen en verdwijnen van grote baarzen herinnerden en nam contact op met de voorzitter van de baarscommissie van de Hengelsportvereniging Alkmaar en omstreken, Arie den Nijs.

“Rooie baarzen” worden de grote exemplaren genoemd zoals ik die vroeger met een fietsventielslangetje als aas in het IJsselmeer ving,’ vertelt Arie mij aan het begin van ons gesprek. ‘Baarzen van 30 tot 35 centimeter zijn tegenwoordig een zeldzaamheid. Daarvan vangen we er nog slechts één in de drie jaar,’ zegt hij stellig. ‘En jaarlijks vangen we er in competitie twee of drie die tegen de 30 centimeter lang zijn.’

Ik vertel Arie over mijn herinneringen aan grote baarzen, en vooral over mijn ervaring dat de grote exemplaren na verloop van tijd op leken, voorgoed. Zoals het een Noord-Hollander uit het noorden van die provincie betaamt is Aries reactie kort en krachtig. ‘Dat laatste is een keihard feit,’ zegt hij. ‘Als we nu gaan vissen halen we vrijwel uitsluitend torretjes boven water.’

Arie doet een beroep op mijn geheugen. Torretjes, inderdaad, zo werden de baarsjes met een maximale lengte van 10 centimeter genoemd, en torretjespikkers de vissers die daarop visten.

Hij raadt me aan met Arie Kos gaan praten, uit De Rijk. ‘Die is de 75 inmiddels gepasseerd en heeft z’n hele leven op baars gevist. Hij zal mijn verhaal bevestigen.’

Arie Kos heeft zijn archief van zestig jaar vissen op de eettafel in zijn woonkamer in De Rijk neergelegd. Krantenknipsels in een kartonnen map, een ordner met wedstrijdresultaten en een geheimzinnige oude sigarendoos die het hele gesprek gesloten blijft. In een hoge kast naast de eettafel staan tientallen trofeeën die herinneren aan een rijke vangst. Het gesprek op gang krijgen kost geen moeite.

‘Ik heb vanaf mijn zestiende op baars gevist,’ begint Arie het gesprek. ‘Het blijft een prachtig gezicht als ze over die zandvlakte

naar je worm toe kruipen. Bij het grote gemaal in Den Helder ving je vlak boven de bodem de grootste exemplaren. Dat was ook zo bij Burgervlotbrug en bij Schoorldam, baars bij de vleet.’

Arie duidt met zijn handen de grootte van de baarzen aan die hij ving. Tussen z'n wijsvingers past met gemak een vis van 40 centimeter. ‘Vroeger visten we met een ploeg van twintig kampioenen uit de omgeving in een aparte wedstrijd wie de beste baarsvisser was. Dat deden we op de laatste zondag van september, tijdens de kermis in De Rijk. Het was 1962 of 1972. Ik ving tijdens die kampioenenwedstrijd acht baarzen. De kleinste was 24 centimeter, de grootste 32.’

Arie is geboren in Graft, een dorp grenzend aan De Rijk in het groene hart van Noord-Holland. Noord-Hollanders zijn baarsvisser bij uitstek. ‘Wordt er bij ons in Zuid-Holland betrekkelijk weinig op baars gevestigd, in Noord-Holland zeer veel. De hengeltournooien die daar plaatsvinden staan dan ook meestal in het teken van de baars!’ schreef Neerlands beroemdste sportvisser en sportvisschrijver Jan Schreiner in 1949. Aries leven staat inderdaad in het teken van het vissen op baars. Hij kent de beste weersomstandigheden om op baars te vissen, de beste jaargetijden, de beste plekken, de beste technieken.

‘Je moet van tevoren het weer altijd goed aankijken. In de zomer is een omslag van het weer belangrijk. Als er plotseling zachtere lucht opkomt, met een zuidwestenwind, dan wordt het grotebaarsenweer. En het Uitgeestermeer was de goudkust. We visten daar in veel te diep water. Toen we op de hogere vlakten kwamen vingen we ze, de grote baarzen.’

De muffe geur van jarenlang opgesloten krantenpapier komt vrij als Arie de kartonnen map met krantenknipsels opent. Een verzameling vergeelde artikelen uit 1972, de tijd dat ik in de omgeving van Alkmaar op zoek was naar grote baarzen, komt tevoorschijn. Tussen de knipsels zitten handgeschreven stukken papier met lange reeksen getallen van de lengte van gevangen baarzen. Ik krijg een knipsel uit de Zaanse krant de *Typhoon*

uit de zomer van 1972 aangereikt, met daarin de uitslag van een wedstrijd van Hengelsportvereniging Zaanstreek. Twaalf baarzen werden er gevangen, waaronder acht exemplaren van 30 centimeter of langer. Het grootste exemplaar mat 36,5 centimeter.

Als ik andere knipsels door mijn vingers laat gaan, ontstaat een beeld van wekelijkse vangsten van tien of meer grote baarzen, heel grote baarzen. Regelmatig wordt melding gemaakt van exemplaren die de 40 centimeter overschrijden. Als Arie ziet dat ik met verbazing kennisneem van het formaat van de baarzen zoals die veertig jaar geleden werden gevangen, vat hij de huidige vangsten van grote baarzen in drie zinnen samen. ‘Tegenwoordig is dat een vissie van 16 centimeter. Er wordt nu meer op het getal gevist, minder op de grootte. Over de hele lijn worden ze kleiner.’

Volgens Arie den Nijs en Arie Kos waren de grote baarzen op. Ze leken alleen in visserslatijn nog te bestaan, of zelfs daar niet meer. Vissen op baarsjes was zelfs een aparte wedstrijdvorm in Noord-Holland geworden, waarmee de Noord-Hollandse woordenschat een woord rijker werd. ‘Baarspeuteren’ luidt het werkwoord waarmee volwassen mannen met de ‘torrenpicker’, een speciaal hiervoor ontwikkeld hengeltje van 120 tot 180 centimeter lang, achter tegen de oever verscholen baarsjes aanjagen.

De herinnering van beide Aries, waarin de Noord-Hollandse baarzen steeds kleiner werden, stond niet op zichzelf. 8400 kilometer ten zuidwesten van Noord-Holland, voorbij de Noordzee, Groot-Brittannië en de Atlantische Oceaan, ligt de Golf van Mexico. Ingeklemd tussen 30 en 20 graden noorderbreedte, op afstand omringd door Cuba in het oosten, de Verenigde Staten in het noorden en Mexico in het westen en zuiden, ligt een binnenzee met een maximale doorsnee van zo’n 2000 kilometer en een grillige kustlijn die in het geval van de Verenigde Staten 27000 kilometer lang is. De ondiepe kustzone van de Golf van Mexico kent een breedte van 80 tot 200 kilometer. Daar bereikt

het water een diepte van maximaal 20 meter, waarna een brede zone volgt die tot 180 meter diep is. Het hart van deze binnenzee is plaatselijk meer dan 3 kilometer diep. De Golf van Mexico is daarmee een uitvergrote versie van de Noord-Hollandse Schermerringvaart of de Noordervaart. Want verder is alles hetzelfde. Er wordt gevist, met een lijn met haken.

Julia Baum en Ransom Myers van de Dalhousie Universiteit in Halifax, Canada, hebben de vangstgegevens van vissersschepen in de Golf van Mexico die daar van 1954 tot en met 1957 en van 1995 tot en met 1999 voeren met elkaar vergeleken. Terwijl in Noord-Holland tientallen vissers tijdens een baarswedstrijd elk op een vierkante meter grasoever hun snoer met haak en aas uitgooiden, werd de Golf van Mexico tientallen keren door schepen doorkruist waar vanaf lange kunststoflijnen (*longlines*) het water in werden gelaten, geladen met tienduizenden haken. Een regenworm als aas in Noord-Holland maakte in de Golf van Mexico plaats voor stukjes makreel, haring, sardien of inktvis. En dan maar wachten.

Tussen 1954 en 1957 gingen onderzoekers van het US Bureau of Commercial Fisheries met het schip de Oregon op zoek naar geelvintonijn. Visserij, met name in de diepe en ver uit de kust gelegen delen van de Golf, kwam daar toen nauwelijks voor. Nieuwe visgronden werden in kaart gebracht om aan de stijgende vraag te voldoen en geelvintonijn was uit commercieel oogpunt een belangrijke soort. De Oregon voer zestienmaal uit en beviste de Golf van oost tot west en van noord tot zuid. Honderdzeventig longline sets werden uitgezet, waaraan 82972 haken zaten. Het waren echter niet alleen geelvintonijnen die toehapten. In deze periode werden ook 649 haaien gevangen, waaronder 397 oceanische witpunt- en 158 zijdehaaien. De algemene oceanische witpunthaai werd niet alleen veel gevangen, meerdere keren per week zwommen enkele tot soms vijftiwintig exemplaren rond de boot mee.

In de daaropvolgende veertig jaar was commerciële visserij

op geelvintonijn in de Golf van Mexico wijdverbreid geworden, en van 1995 tot en met 1999 voeren er waarnemers van de US National Marine Fisheries Service met de tonijnvissers mee om de bijvangst te tellen. Er werden in deze periode 275 longline sets geplaatst waaraan 219 461 haken zaten. Oceanische witpunt- en zijdehaaien werden als bijvangst tussen 1995 en 1999 nog steeds gevangen, maar hun aantal bleek een fractie van de honderden exemplaren die veertig jaar eerder aan de haak waren geslagen. Slechts tweeënzestig haaien vergrepen zich in deze periode aan het aas, waaronder vijf oceanische witpunthaaien en vierentwintig zijdehaaien. Het aantal gevangen haaien was met 90 procent teruggelopen, terwijl het aantal haken dat aan het einde van de twintigste eeuw in de Golf van Mexico in zee werd gelaten bijna driemaal zo hoog was als veertig jaar daarvoor.

Het gewicht van de gevangen oceanische witpunthaaien was in deze periode van 86,4 kilo gemiddeld naar 56,1 gedaald. Het gewicht van de gevangen zijdehaaien was met iets meer dan 85 kilo afgenomen, van 102,3 gemiddeld naar 16,7. Terwijl de oceanische witpunthaaien tussen 1995 en 1999 nog een lengte bereikten waarop zij zich voort konden planten, hadden de vierentwintig gevangen zijdehaaien een gemiddelde lengte van 97 centimeter. Dat is meer dan 80 centimeter onder de lengte waarop zij voor nageslacht kunnen zorgen.

Minder, lichter en kleiner. Hoe is het mogelijk, vroegen Baum en Myers zich af, dat deze achteruitgang nauwelijks is waargenomen? In hun ogen was 'de kennis over de natuurlijke situatie in de open oceaan in een zeer korte periode duidelijk veranderd'.

Een vergelijkbare geschiedenis heeft zich 8400 kilometer ten zuidoosten van Noord-Holland voltrokken. Achter Europa, de Zwarte Zee, Iran en de zuidpunt van India ligt aan de zuidkust van Sri Lanka het Hambantota District. Het nationale inkomen van Sri Lanka bestond in 2007 voor 2 procent uit opbrengsten uit visserij en vertegenwoordigde een volume van 250 000 ton vis.